

FİLOLOGİYA ELMLƏRİ

UOT: 316.33.316.37

BAYATILARDA VƏTƏN SEVGİSİ**Abdinova Sənubər Sabir qızı, Şirinova Elmira Məhərrəm qızı****AMEA Gəncə Bölməsi****Humanitar Tədqiqatlar İnstitutu****yavernamazova@mail.ru**

Xülasə: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının geniş yayılmış janrlarından biri də bayatılardır. Bayatı insana məxsus olan ən ülvəi hissləri özündə toplayan poetik nümunədir. Bayatı adı bir çox xalqlarda fərqli səslənir. Onun “mani”, “xoyrat” kimi növlərinə təsadüf edilir. Bayatların çoxu məzmunca qəmli, kədərli və həzin olur. Qütbət sıxıntısı, ayrılıq, vətən məhəbbəti ilə bağlı bayatılar daha çoxdur. Vətəndən uzaqda yaşayan azərbaycanlılar vətən həsrəti, vətənə olan sevgisini bayatılarda ifadə edərək gənc nəsillərə çatdırmışlar. Son illərdə Qarabağ savaşı zamanı öz yurd yuvalarını itirən soydaşlarımız arasında yurd həsrəti, vətən sevgisi, ayrılıq hissləri yeni bayatların yaranmasına səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: Bayatı, poetik nümunə, folklor, vətən sevgisi, şifahi xalq ədəbiyyatı

Ключевые слова: баяты, поэтические образцы, фольклор, любовь к родине, устная народная литература

Key words: bayatys, poetic examples, folklore, love of country, oral folk literature

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının lirik növünün ən geniş yayılmış janrlarından biri də bayatılardır. Bayatılar xalqa məxsus olan ən ülvəi hissləri özündə toplayan poetik nümunələrdir. Bu nümunələrdə insana məxsus gözəl keyfiyyətlər, həyat eşqi, kədə, nisgil, dostluq, sədaqət, məhəbbət, yurd sevgisi, vətən həsrəti az sözlə şeir dili ilə dolğun bir şəkildə ifadə olunmuşdur.

Bayatının adı bir çox xalqlarda fərqli səslənir. Onun mani, xoyrat kimi növlərinə də təsadüf edilir. Azərbaycanda bayatların toplanması, öyrənilməsi və araşdırılması ilə bir çox elm adamları məşğul olmuşlar. Ş.Əfəndizadənin “Bayatılar və manilər”, M.A.Abbaszaadənin “Arvad ağısı”, H.Əlizadənin “Azərbaycan baya-tıları”, A.Məmmədovanın “Bayatılar”, və s. kitablarının bu janrın araşdırılmasında böyük rolu olmuşdur.

Bəzi qədim kitablarda “bayatı” sözü ilə birlikdə “Tanrı, Allah” kəlmələri işlənmişdir. Bu səbəbdən də M.Kaşğari, eləcə də L.Budaqovun əsərlərində “bayatı” sözü Allahın isimlərindən biri olaraq izah edilir. Y.Balasaqunlunun “Qudatgu-biliğ” əsərində də “Bayat” Tanrı adı kimi adlandırılır. “Kitabi-Dədə Qorqud”da isə Bayat sözü (Baybura, hökmdar qurd, başçı qurd) qurd mənasında işlədilir. Bu ad sonralar qəbilə adına verilmiş və “bay”, “boy” qəbilə anlamını daşımışdır.

Bayatı sözü termin kimi həm “köhnə, boyat” kəlməsi ilə əlaqələndirilmiş, həm “Ulu Tanrı” kimi mənalandırılmış (Mahmud Kaşğari), həm də Oğuz xanın nəvəsi Gün xanın ikinci oğlu Bayatın, sonralar isə əski azərbaycanlıların soy kökündə əhəmiyyətli rol oynamış eyni adlı qəbilə, tayfa, elin adı ilə bağlanmışdır. Bayatların ən qədim növlərindən olan Saya isə eyni zamanda el nəğməkarı, aşığın əcdadı, ulu babası sayılmış bu ifadə – sənətkar bir şox soylar, boylar, dastanların yaradıcısı – müəllifi kimi dəyərləndirilmişdir (1, 4).

Folklorun lirik növünün qədim janrlarından biri olan bayatların çoxu məzmunca qəmli, kədərli və həzindir. Eramızın I minilliyində Azərbaycanda yaşamış və xalqın etnogenezində böyük rol oynamış hunlar, xəzərlər, avarlar, savirlər və başqa türk oğuz tayfalarının yazısı olmasa da onların ana dilində zəngin şifahi ədəbiyyat nümunələri olmuş və bu günə qədər

gəlib çıxmış bayatıların, laylaların, ağıların çoxu o dövrdə yaranmışdır (2, 86). Bu həm də o deməkdir ki, “bayatılar islamdan qabaqkı türk ədəbiyyatında türk şeirinin milli şəklini təşkil etmişdir” (3, 31).

XI əsrin ikinci yarısında tərtib olunmuş “Divani-lügəti-türk” də bir sıra el ədəbiyyatı inciləri ilə yanaşı, bayatı-mani səpkisində nümunələr də özünə yer tapmışdır. Mahmud Kaşğari tərəfindən qələmə alınan dördlülərə bayatı janrının bugünkü tələblərinə uyğun olaraq yanaşarkən, onları tam mənası ilə bu janra aid etmək olmaz. Bu dördlülər bayatı formasında yeddi hecalı olsalar da, ahəng və məna baxımından bayatı-manilərdən fərqlənir. Sonrakı yüzilliklərdə yeddi hecalı dördlülər şəklini almış, dastan mahiyyətində olub bayatının ilkin növlərindən biri kimi geniş yayılmışdır. Bir daha aydın olur ki, bayatılar qədim zamanlarda belə geniş mənalı, çoxsahəli janr olmuş və onun bir çox növləri zaman keçdikcə daha da formalaşaraq inkişaf etmişdir (4, 98).

Məlumdur ki, xalqın tarixi sadəcə tarix olaraq qalmamış, həm də şeirə, bayatıya çevrilmişdir. Zamanın mühüm hadisələri ilə səsləşən bayatılar onu yaradanların həyatında dərin iz buraxan sarsıntıları yada salır, ötən günlərdən xəbər verir:

Gəmi gəldi, yan gəldi,
İçində bir can gəldi,
Vətən həsrəti çəkdim,
Gözlərimdən qan gəldi.

Əzizim bir-bir düşər,
Ox yaydan bir-bir düşər ,
Qürbətdə keçən günlər,
Ömürdən bir-bir düşər.

Bayatı irsinin zənginləşməsində adlı-sanlı sənətkarlar, aşıqlar da böyük xidmət göstərmişlər. Sarı Aşıq, Ağ Aşıq, Lələ və s. bayatılı dastanların yaradıcıları bu janrla şöhrət tapmışlar.

Folklorumuzda qürbət sıxıntısı, ayrılıq, vətən məhəbbəti ilə bağlı bayatılar daha çoxdur. Bu bayatılarda qədim torpağın tarixi, insanların düşar olduğu ağır dərd, qəm, kədər ifadə olunur. Xüsusilə bayatılarda Azərbaycan xalqının məskən saldığı ərazilər, savaşlarda vətən uğrunda tökülən qan, insanların başına gələn müsibətlər, əhalinin köçkün həyat tərzini ifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan folklorunda bayatıların zənginliyinə görə Qarabağ bölgəsi xüsusilə diqqət cəkir. Bu yerdə böyük Azərbaycan şairi M.V.Vidadinin misraları yada düşür:

Küllü Qarabağın abi-həyatı,
Nərmə-nazik bayatıdır-bayatı.

Şairin hələ XVIII əsrdə qələmə aldığı bu misralar Qarabağ folklor mühitində bayatının tutduğu yeri müəyyənləşdirir. Qarabağ torpağı yetirdiyi Sarı Aşıq və Lələ kimi bayatı ustalarının irsi də bizə imkan verir ki, Qarabağ bayatının “beşiyi” adlandıraraq. Bu baxımdan Qarabağ folkloruna nəzər salsaq, orada tarixi ifadə edən zəngin materiallara rast gələ bilərik.

Vətən həsrəti, vətən sevgisi Azərbaycan xalq bayatılarında hər şeydən üstün tutulur. İnsanlar vətənlərinə, yurdlarına duyduqları sevgini misralarda axtarmış, bayatılarda yazmışlar. Təbriz, Qarabağ, Gəncə, Şirvan başqa şəhərlərin gözəlliyini, füsunkar təbiətini bayatı dili ilə anlatmağa çalışmışlar:

Mən aşiqəm Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ,
Aləm cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ

Əzizim səni Təbriz,
El sevər səni Təbriz,
Al qoynuna əzizlə,
Ana tək məni Təbriz.

Eləmi, anmışam mən,
Səni Əsli sanmışam mən,
Qucağında Gəncənin,
Kərəm tək yanıbmışam mən.

Vətənə, doğma torpağa məhəbbət nağıllarda, dastanlarda, atalar sözlərində, laylalarda, bayatılarda da yaşadılır. Vətən torpağının müqəddəsliyi, onun qorunmasının vacibliyi “Dədə Qorqud” dastanında böyük məhəbbətlə tərənnüm edilir. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi Gəncəni özünə “qızıl boyunbağı” saydığına görə heç yerə getməmiş və vətən sevgisi, yurd sevgisi onu öz doğulduğu məkandan ayrılmağa qoymamışdır.

Vətəndə keçirdiyi günlər qərrib ölkədə yaşayan insanın xatirəsində ən xoşbəxt günlər, anlar kimi yadda qalır. Vətən sadəcə doğulub böyüdüyümüz torpaq deyil, uşaqlıq, gənclik xatirələridir. Vətən addım-addım gəzdiyimiz dağlar, buz kimi suyundan içdiyimiz bulaqlar, çiçək topladığımız ucsuz-bucaqsız meşələrdir. Vətən ata və ananın qoxusudur. İnsanoğlu qürbətdə nə qədər gözəl günlər görsə də, qoyub gəldiyi yerlərin həsrəti onu daima yandırır yaxar. Ən gözəl şəhərlər, məmləkətlər belə vətəni insanın yaddaşından silə bilməz.

Gəzdim dağı-aranı,
Seçdim ağdan qaranı,
Vətən viran da olsa,
Cənnət gördüm oranı.

Əziziyəm dilən gəz,
Bağda gülü dilən gəz,
Qürbətdə xan olunca,
Vətəndə dilən gəz.

Bu misraları oxuduqca başa düşürük ki, Azərbaycan bayatılarında qərriblik, həsrət, nisgil çox güclüdür. Zamanında azərbaycanlıların çoxu vətəndən uzaqlaşaraq yaşadığı yeri tərk etmişlər. Yad məmləkətlərdə yaşasalar da öz yurd yuvalarına dönmək ümidini heç vaxt itirməmiş və o hissi şeir, bayatı dili ilə çatdırmışlar.

Gün çıxar, dağ gün görər,
Boylanar dağ gün görər,
Qürbətdə can çürüdən,
Vətəndə ağ gün görər.

Əzizim gözlər məni,
Öldürər gözlər məni,
Qürbətdə atam qalıb,
Məzarı gözlər məni.

Göydə göyərçin ağlar,
Meşədə laçın ağlar,
Vətən yadıma düşəndə,
Başımda saçım ağlar.

Hər bir regionda olduğu kimi Azərbaycanın da şifahi söz sənəti onun tarixi, etnoqrafik və coğrafi durumu ilə sıx bağlıdır. Xüsusilə, son illərdə Qarabağ müharibəsindən sonra evlərini, yurdlarını itirən soydaşlarımız arasında vətən sevgisi, vətən həsrətli yeni bayatılar

yazılmağa başladı. Bu bayatılarda onların yaşam tərzinin bir hissəsi aydın şəkildə təsvir olundu.

Qarabağ bir cahandı,
Qarabağ canda candı,
Qarabağın anası,
Böyük Azərbaycandı.

Qarabağ-böyük bağdı,
Dağı da – böyük dağdı.
Qarabağ bizim olub,
Bizim də olacaqdı.

(5, 2)

Ruhumuzun danışan dili olan bayatılar bundan sonra xalqımızı, onu böyük abad bağa çevirən ərənləri vəsf edəcək və bizlər də bayatı boylu nəğmələrimizi artıq daha zildən, daha şən və ürəkdən söyləyəcəyik.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan bayatıları. Bakı, XXI-yeni nəşrlər evi, 2004
2. V. Aslanov. XII əsrə qədərki Azərbaycan dili haqqında, "Azərbaycan filologiyası məsələləri", Bakı, Elm, 1883
3. C. Heyət. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. "Varlıq" jurnalı, 1982, №2
4. Ə. Tərzibaşı. Kərkük xoyratları və maniləri. İstanbul, 1975
5. 525-ci qəzet. 05.10.2017. Fikrət Qoca.

ЛЮБОВЬ К РОДИНЕ В БАЯТЫ

Абдинова Санубер Сабировна, Ширинова Елмира Магerrамовна

Резюме

Баяты один из распространенных жанров устной народной литературы Азербайджана. Баяты – поэтические образцы, в которых заключены самые возвышенные человеческие чувства. Имя баяты у многих народов звучит по-разному. Встречаются такие его разновидности как «мани» и «хойрат». Большинство баятов печальны, и мрачны по содержанию. Большинство баятов связаны с тоской по родине, разлукой, любовью к родине. Азербайджанцы живущие вдали от родины, выразили в баятах свою любовь к родине и передали её молодому поколению.

LOVE OF HOMELAND IN BAYATYS

Abdinova Sanubar Sabir, Shirinova Elmira Magerram

Summary

Bayatys are one of the widespread genres of oral folk literature of Azerbaijan. Bayatys are poetic examples that contain the most sublime feelings belonging to a person. The name Bayaty has a different sound in many nations. Its types such as "mani" and "khourat" are encountered. Bayatys most of them are sad, sad and melancholy in content. There are more oldies related to expatriate distress, separation, love of country. Azerbaijanis who are forced to live far from their homeland expressed their longing for the homeland and love for the country in oldies and conveyed it to the younger generations. Homesickness and love of the country among the lost IDPs has led to the emergence of new stales.

Rəyçi: fil.ü.f.d. Ruziyə Quliyeva

AMEA Gəncə Bölməsi Ədəbiyyat şöbəsinin 08.01.2024-cü il tarixli iclasının 01 sayılı protokolu.

Daxil olma tarixi 09 yanvar 2024-cü il